

RESTAURÁTORSKÝ ZÁMĚR

Kámen

Kostel Panny Marie Bolestné

VARHANNÍ STROJ

MgA. Dalibor Michek
varhanář restaurátor
Studénky 2018

Lokalisace

Obec: Kámen

Kraj: Vysočina

Okres: Pelhřimov

Název objektu: kostel Panny Marie Bolestné

Vlastník: Kraj Vysočina

Rejstříkové číslo: 33-3978

Pro tento vstupní restaurátorský záměr si dovoluji převzít části textu ze své nálezové zprávy napsané v roce 2012, jakož i některé fotografie pro ni pořízené. Stav nástroje, už tehdy bídny, se totiž po nedávném hrubém a neodborném zásahu ještě dramaticky zhoršil a představa o původní podobě varhan bude za použití tehdejší dokumentace snazší a přesnější.

Údaje o původu a staviteli nástroje zatím nemáme a nevíme ani, jestli se nejedná o transfer. Skříň positivu je strohá a její datace je poměrně obtížná. Lze se domnívat, že pochází přibližně z první třetiny osmnáctého století a její bohatá řezbářská výzdoba byla pořízena později. Pedál byl k nástroji spolu se stupínkem, v němž je vedena jeho traktura, přistavěn velmi pravděpodobně až v devatenáctém století. Dvojice otvorů pro řemeny, jimiž byly zdvíhány původní klínové měchy, jsou na levé i pravé straně postamentu. Z toho lze usoudit, že měchy byly z důvodu opotřebování, popřípadě poškození červotočem už jednou vyměněny za nové, ovládané z druhé strany nástroje. Ani ty se však nedochovaly a dnes je v postamentu umístěn magacinový měch s klínovým šlapacem pocházející patrně z poslední třetiny devatenáctého, možná až z počátku dvacátého století stejně jako klaviatura opatřená ohavným víkem. Přesnější údaje o původu a autorství varhan mohou být zjištěny při restaurování, popřípadě studiem archivních materiálů.

Positiv v roce 2012

V nedávné minulosti byl pozitiv částečně rozebrán a součásti jeho skříně i stroje společně s díly ostatního mobiliáře umístěny na kůru i v lodi kostela. Vzhledem k tomu, že na nich nebyly shledány známky základního očištění aniž jakýchkoli následných úkonů, jeví se tento zjevně neodborně a barbarsky provedený zásah přinejmenším problematickým.

Současný stav nástroje, vlevo měch přesunutý na stupínek

Korunní římsa v lodi kostela

Koncepce restaurátorského zásahu

Restaurování by mělo být vedeno snahou o návrat všech částí stroje i skříně k původnímu stavu stanoveného na základě podrobného průzkumu a vědomostí o zvyklostech stavby varhan v předpokládané době vzniku nástroje v této oblasti panujících. Je třeba zachovat co možno největší množství původního materiálu, to ovšem nesmí být ku škodě perfektní funkci stroje vyžadujícího pak dlouhodobě pouze minimální údržbu.

Disposice

Na čele hracího stolu je pět manubrií, z nich dvě po levé varhaníkově ruce a tři po pravé. To odpovídá i počtu otvorů na píšťalnicích, tedy pěti řadám po pětáctýřiceti tónech. Původní disposice odpovídající době stavby pozitivu je tedy celkem jednoznačná:

Manual C - c³ krátká oktáva 45 tónů

Copula Major 8'

Copula Minor 4'

Principal 2'

Quindecima 1 1/3'

Sedecima 1'

Zásah do původní disposice je patrný na druhé posici od prospektu, kam kdosi osadil nádherně zdobené, leč zbídačelé prospektové píšťaly pocházející zjevně z jiného, patrně staršího nástroje. Při restaurování bude původní disposice obnovena, z čehož vyplývá i to, že nepůvodní pedál včetně stupínku pro jeho trakturu a vzduchovod bude odstraněn.

Nepůvodní kovové píšťaly za prospektem

Klaviatura

je nepůvodní a ošklivá. Bude nahrazena klaviaturou rekonstruovanou podle dobových vzorů, tedy s vyřezávanými bočnicemi rámu a čely kláves zdobenými takzvanými vlaštovčími ocásky. Potahy celotónových kláves zdobené příčnými ryskami budou z některého z domácích ovocných dřev, půltónové náklížky z dubu či javoru potaženého hovězí kostí. Konstrukce rámu včetně kotvení a vedení kláves mosaznými kolíky rovněž musí respektovat dobové vzory.

Stávající nepůvodní klaviatura

Manubria

tvarem předpokládané době stavby positivu příliš neodpovídají a jejich provedení je dost podřadné. Na základě průzkumu budou restaurována či podle dobových vzorů rekonstruována.

Manubria po pravé straně klaviatury - současný stav

Registrační štítky

se nedochovaly. Proto musejí být zrekonstruovány podle zvyklostí v polovině osmnáctého století panujících, a to co se materiálu a typu písma týče, tak i po stránce orthografické.

Vzdušnice

je zásuvková obvyklé konstrukce. Zvláštností patrnou už před rozebráním je její dubový rám, který je delší, než její část s přepážkami, kterou tak na obě strany přesahuje. Další údaje, jakož i důvod takového řešení a přesný stav vzdušnice budou snad jasnější po rozebrání, masivní napadení červotočem je ovšem patrné už teď.

Po očištění, konservaci a demontáži dna ventilové komory i ventilů a opravě poškozených částí bude pomocí suché páry odstraněno veškeré okožení. Části silně poškozené červotočem je nutno zpevnit v lázni Solakrylu BMX, praskliny mezi přepážkami a zátkami vysadit dřevěnými špány, popřípadě vylepit naklíženou kůží a kancely utěsnit dynamickým proléváním.

Po vyrovnání horní plochy vzdušnice budou tahy pod zásuvkami okoženy bezchromovou skopovicí a hrany otvorů sežehnuty kuželem a zabroušeny, aby zásuvky nedrhlly.

Dosedací plocha ventilů bude okožena oboustranně broušenou kozinou a pro tento účel vydělanou kůží od německé firmy Herzog.

Chybějící pulpety i jejich závěsy budou rekonstruovány, kotvici i vodící kolíky a ventilové pružiny podle stavu očištěny ultrazvukem a konservovány, nebo vyměněny.

Na vzdušnici je třeba napasovat zrestaurované píšťalnice a pomocí proužků papírových hracích karet, což je materiál pro tento účel tradičně používaný, upravit vzdálenost mezi nimi a vzdušnicí tak, aby se zásuvky při registrování pohybovaly volně, aby však pod ani nad nimi nedocházelo k únikům vzduchu či dokonce k propiskům do sousedních píšťal.

Šrouby pro upevnění píšťalnic je nutno především uvnitř závitů důkladně očistit, nechat načernit zinkochromátováním a konservovat mikrokrystalickým voskem. Drobná poškození povrchu dřevěných částí vzdušnice i výletové otvory po červotoči budou za horka zatmeleny směsí vosků a pryskyřic a převoskovány.

Shora část píšťalnice Copuly Major, rám vzdušnice a otevřená ventilová komora

Píšťalnice

z měkkého dřeva jsou s největší pravděpodobností původní, velice však snědené a ve stavu venkoncem bídém. Po očištění a konservaci a případné petrifikaci bude nutno zkontrolovat jejich těsnost a rozvody případně prolít řídkým teplým klijem, v případě potřeby i vícekrát. Mechanická poškození budou opravena, povrch zatmelen horkou směsí vosků a pryskyřic a převoskován. Otvory na spodní ploše píšťalnic budou opatřeny kroužky z Liegelindu, což je způsob utěsnění plně reversibilní a šetrný.

Hrací traktura

je jednoduchá, spočívá v propojení těl kláves a pulpetových oček krátkými kovovými závěsy. Ty budou na základě stavu zjištěného po demontáži očištěny nebo vyměněny.

Registratura

je původní, postavena obvyklým způsobem, krátké svislé hřídele převádějí pohyb registračních táhel na zásuvky. Po rozebrání, vyčištění, konservaci a opravě poškození budou vůle v pohyblivých spojích vymezeny tak, aby registratura fungovala lehce a přesně

Píšťaly

byly v mimořádně špatném stavu už při prohlídce v roce 2012, nicméně mnohé, zejména dřevěné, bylo lze podle umístění aspoň do jisté míry přisoudit té či oné řadě, možná i tónu. Po výše zmíněném neodborném rozebrání jsou píšťaly smíchány na podlaze v prostoru kůru, částečně na lavici tamtéž. Po odvozu do dílny, očištění, sejmutí nepůvodních přelepů, provázků, drátů, náplastí a jiných doplňků je nutno píšťaly roztřídit a po schválení organologem památkové péče postupovat na základě zjištěného.

Pohled do píšťaliště v roce 2012

Zbytky kovových píšťal na podlaze vedle postamentu v roce 2012

Píšťaly po rozebrání, současný stav

Kovové píšťaly

včetně jejich zbytků je třeba očistit a roztřídit, po vyřazení nesourodých sestavit do předpokládaných řad, jistěže neúplných a zachránitelné restaurovat. Jejich těla i nohy budou vyrovnány a chybějící části doplněny, druhotně zkrácená těla prodloužena tak, aby odpovídala výšce ladění z průzkumu vyplynuvší. Chybějící a neopravitelné píšťaly budou zhotoveny jako restaurátorské kopie respektující mensury, tvarosloví, zdobení a všechny ostatní údaje získané při průzkumu píšťal původních. Patrně hodně staré a bradavkami velmi krásně zdobené prospektové píšťaly, které někdo použil při změně dispozice uvnitř stroje, budou po očištění a zdokumentování předány vlastníkově. Zdobení píšťaly původního prospektu, jichž se zachovalo jen několik, je tvarem i provedením naprosto odlišné. Nepůvodně vyřezaná horní labia je třeba snížit a povrch píšťal na závěr konservovat mikrokrystalickým voskem.

Detail zdobení těla nepůvodní píšťaly

Detail nohy původní prospektové píšťaly

Dřevěné píšťaly

je nutno zbavit přelepů, provázků, drátů, náplastí a ostatních vylepšení, sejmut z nich nepůvodní červený nátěr a roztřídit je do obou řad. Je pravděpodobné, že se v minulosti mnohé z nich rozklížily, neboť jsou fušersky stlučeny dnes zarezlými hřebíky, jejichž úplné odstranění bude proveditelné jen stěží, spíš vůbec. Pokud byl příčinou nekvalitní nebo přehřátý klič, bude nutno tyto píšťaly rozebrat, očistit a znovu sklížit. Výřezy horních labií mnohých dřevěných píšťal byla v minulosti nepůvodně zvýšena, u některých z nich jsou patrné pokusy o nápravu. Při restaurování je třeba labia do původní výšky doplnit speciální epoxydovou pryskyřicí. Zevnitř budou píšťaly utěsněny prolitím řídkým teplým kožním kličem, zvenku za horka zatmeleny směsí vosků a pryskyřic a převoskovány, špunty napasovány a okoženy.

Labium první píšťaly zleva bez předkrývky nepůvodně zvýšeno, u třetí snižováno

Vzduchová soustava

se původně skládala ze dvou nad sebou umístěných měchů, které se ovšem nedochovaly a místo nich byl do postamentu postaven magacínový měch s klínovým foukačem ovládaným pákou na pravé straně nástroje. Důvodem byla patrně i potřeba většího množství vzduchu způsobená přístavbou pedálu. Navrhuji návrat k původnímu stavu, tedy rekonstrukci dvojice víceskladových klínových měchů ovládaných řemeny procházejícími původními otvory v postamentu. Vzduchovody s výdechovými ventily se rovněž nezachovaly a musejí být rekonstruovány. Tichoběžný ventilátor může být spolu s klínovým měchem umístěn na novém nízkém stupínku u zadní stěny kůru, na němž by u zábradlí stál positiv na stejném místě jako dnes. Dvě na sobě nezávislé vzduchové soustavy by tak umožňovaly čerpání vzduchu oběma způsoby, což lze v tomto případě považovat za technicky i uživatelsky nejvhodnější řešení.

Nepůvodní měch s v postamentu, stav v roce 2012

Varhanní skříň

je třeba po výběru jejích součástí z výše zmíněné směsi a demontáži postamentu odvézt do dílny, očistit, ošetřit proti červotoči a podrobně zdokumentovat její stav. Nezachránitelné a chybějící díly budou doplněny stejně jako poškození vzniklá mimo jiné druhotnými zásahy třeba při instalaci nepůvodního měchu. Části silně poškozené červotočem budou zpevněny v lázni Solakrylu BMX. Povrchovou úpravu skříně a řezby je nutno svěřit restaurátorovi s příslušnou licenci.

Tlak vzduchu

bude stanoven na základě zvukových zkoušek. Lze předpokládat, že se bude pohybovat mezi čtyřiceti a padesáti milimetry vodního sloupce.

Ladění

kovových píšťal kromě prospektu bude prováděno výhradně Stimmhornem. Jeho výška vyplýne z původních délek restaurovaných píšťal zbavených nepůvodních intonačních zásahů. Teplotura bude stanovena spolu s vlastníkem a organologem památkové péče.

Ostatní práce

Před a v průběhu restaurátorských prací bude prováděn podrobný průzkum a organologická dokumentace podle osnovy v metodice NPÚ Péče o varhany a zvony. Bude průběžně prováděna podrobná fotodokumentace všech zásahů před restaurováním, během něho a finální stav po skončeném restaurování, a to u všech jednotlivých částí. Při kolaudaci restaurovaného nástroje nebo nejdéle do tří měsíců po ní bude předložena restaurátorská zpráva.

Použité materiály

Lignofix Super modifikovaný (Lignofix Varhany III), Solakryl BT, mikrokrystalický vosk, včelí vosk, damara, karnaubský vosk, kalafuna, dráty, dřevo, kůže, kostní a kožní kliš, tmely cín, olovo a materiály potřebné k obnově starých a zhotovení kopií nových cínových píšťal.

Soupis technologických postupů

Ošetření a konzervace dřeva: omytí vlažnou vodou, popřípadě s použitím mazlavého mýdla, čištění suchou párou, čištění ultrazvukem, nástřik konservačními prostředky, voskování, tmelení.

Petrifikace dřeva – lázeň v Solakrylu, v případě potřeby opakovaná, horká směs vosků a pryskyřic.

Čištění cínových píšťal - omytí vlažnou vodou s mýdlem, suchá pára.

Způsob snímání nepůvodních nátěrů – suchou párou, popřípadě s použitím chemických prostředků podle typu barvy.

Způsob tmelení – směs vosků, epoxidové a akrylátové tmely.

Způsob lepení kůže a dřeva – teplý kožní a králičí kliš, dispersní, kontaktní a expansní lepidlo.

Ve Studénkách 14. března 2018

MgA. Dalibor Michek